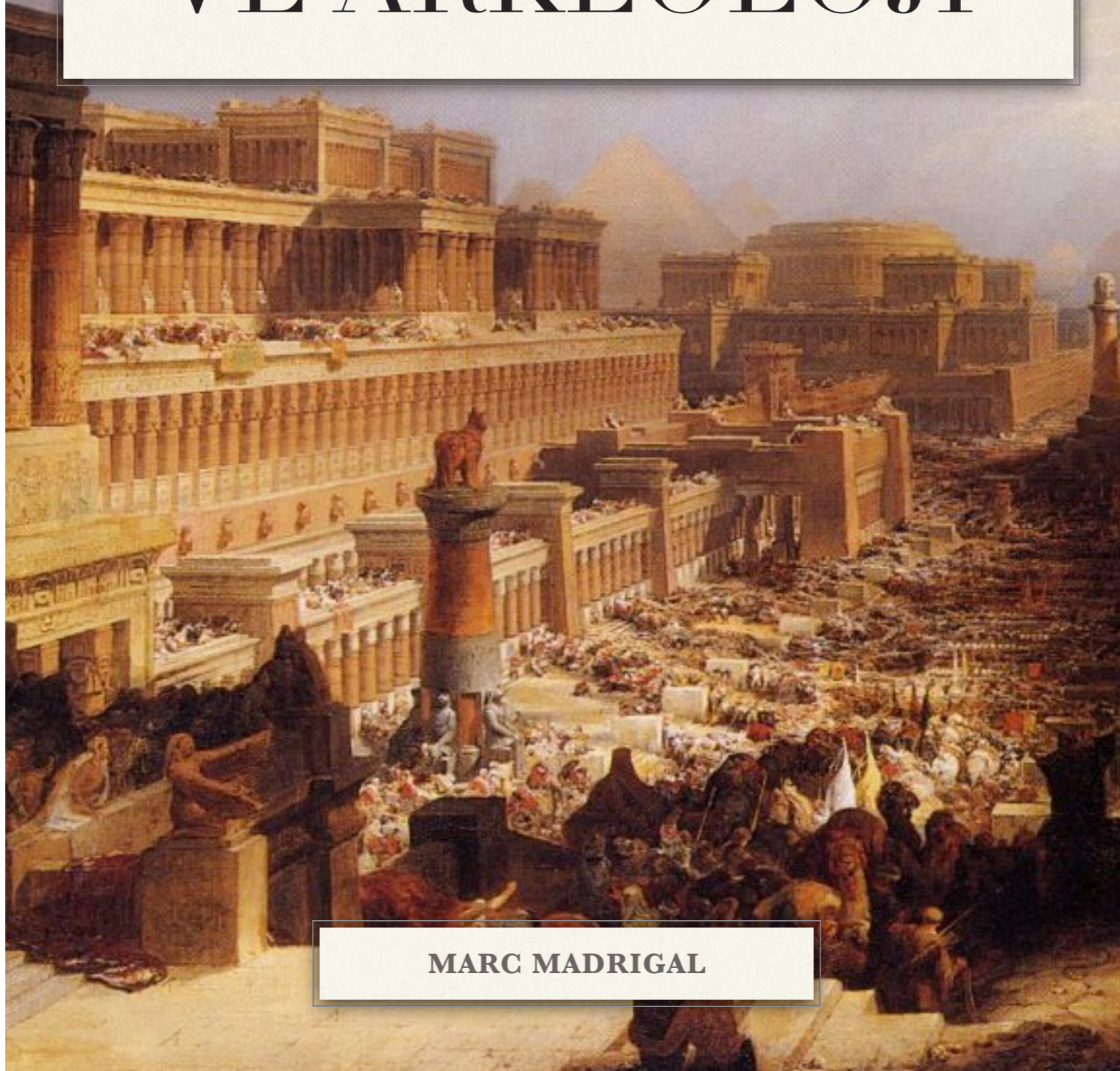

Kutsal Kitap ve Arkeoloji

MISIR'DAN ÇIKIŞ VE ARKEOLOJİ

MARC MADRIGAL

MISIR'DAN ÇIKIŞ VE ARKEOLOJİ

*“Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden
çıkaran Tanrın RAB benim.”*

Mısır'dan Çıkış 20:1

TEVRAT'I MUSA MI YAZDI?

TEVRAT'I MUSA MI YAZDI?

- ❖ *Son günlerde Musa'nın Tevrat yazarlığını ve Mısır'dan Çıkış anlatısının bir peri masalından ibaret olduğunu söyleyen yazarlar çoğalmaya başladı.*
- ❖ *Sadece Mısır'dan Çıkış hikayesinin tarihselliğini değil; Musa'nın bu anlatıyı 18.hanedanlık (M.Ö. 1550-1350) döneminde yazdığına dair önemli delillerimiz vardır. Bütün bu bilgileri aktaran bir Tevrat yazarı Mısırca bilen, 18. hanedanlık döneminde Mısırdaki büyüme ve orada eğitim almış bir yazarı gerektirir.*

Son günlerde Musa'nın Tevrat yazarlığını ve Mısır'dan Çıkış anlatısının bir peri masalından ibaret olduğunu söyleyen yazarlar çoğalmaya başladı. Mesela Tel-Aviv Üniversitesi profesörü Finklestein'in iddialarına göre İbraniler hiçbir zaman Mısır'da bulunmamışlardır; 11.yy. da çok tanrılı Kenanlılardan ayrılarak kendi kavimlerini kurmuşlardır ve nihayetinde kendilerini meşrulaştırmak için sonrasında Tevrat'ı -özellikle Babil sürgünü (M.Ö. 6.yy) sırasında- yazmışlardır. Maalesef bu tarz iddialarda bulunan kişilerin düştüğü çok basit ve temel hatalar var: (1) Çıkış ile ilgili kanıtları çok geç bir tarih ve kronolojide aramak (M.Ö. 13-12.yy.) ki, bu tarihlerde Ai veya Eriha gibi yerleşimlerinde fetih kanıtı yoktur. (2) Tevrat metninin iç analizini yapmamak. (3) Bu iddianın tersini savunan arkeolojik keşifleri görmemezlikten gelmek. Peki Musa'nın yazarlığına ilişkin veya İbranilerin Mısır'da bulduklarını ve buradan çıktıklarını destekleyen ne tür kanıtlar veya arkeolojik bulgulardan bahsedebiliriz? Kısaca birkaç tanesine bakalım...

• ARKEOLOJİK BULGULAR:

1. M.Ö. 1890-1870 tarihli Beni-Hasan mezarında Kenan'dan Mısır'a giren Samilerin resmi bulunmaktadır.

2. M.Ö. 19. yy. Tel el-Daba'da ki ilk yerleşim seviyesinde inşaat edilen kerpiç evler "Asyalılar" (yani Filistin topraklarından gelen göçebeler) tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu dört odalı evler Mısır'a öz olmayıp karşımıza 12.yüzyılda İbranilerin Filistin topraklarında inşaat ettiği evler olarak bir daha çıkmaktadır.

3. M.Ö. 17-16.yy. kalma bütün kayıtlar Hiksos veya Asyalı bir hanedanlık tarafından yönetilen bir Mısır göstermektedir. Hiksoslar döneminde köleler eşliğinde büyük inşaat projeleri gerçekleşir ve bu kayıtlar Tevrat'ın anlatılarına paralellik göstermektedir.

4. III. Tutmosis'in vezir'i olan Rekhmire'nin mezarında Samilerin ve Nübyelilerin kiremit yaptığı görülen bir resim var. Bu resmi özel kılan husus kiremit karışımına saman eklenmesidir. Bu, Mısır arkeolojisinde bu tekniğin geçtiği ilk ve tek resimdir. Bu tablo aklımıza hemen Firavun'un tepkisini akla getiriyor: "Firavun o gün angaryacılara ve halkın başındaki görevlilere buyruk verdi: 'Kerpiç yapmak için artık halka saman vermeyeceksiniz. Gitsinler, kendi samanlarını kendileri toplasınlar.'" (Mısır'dan Çıkış 5:6-7)

5. M.Ö. 1400'den kalma ve Mısır Soleb'de keşfedilen "YAHVE'nin Şaşuları" (Yahvenin göçebeleri) yazıtı Şaşuları, Edom'un çöllere yani günümüzün Ürdün'üne yerleştirilmektedir ki, bu İbranilerin 40 sene çölde geçirdikleri döneme denk gelmektedir.

6. İbranilerin Yeşu kitabına göre Kenan'da fethettikleri Ai ve Eriha kentleri Tunç çağından -M.Ö. 1550-1400 yılları arasında değişen- yıkım izlerini gösterir.

7. Yine Mısır'da keşfedilen M.Ö. 1360-1400 tarihli Berlin İsrail yazıtı, hiyerogliflerden oluşan bir İsrail kaydı içermektedir ve onları Kenan ve Aşkelon yakınlarında bir ulus olarak göstermektedir (Kutsal Kitap kronolojisine göre bu Yeşu dönemine denk gelmektedir).

8. M.Ö. 1208 tarihli Mısır'da keşfedilen Mernepta Steli, İsrail'den bahsederken; Kenan'da yerleşik sehir devleti olarak değil, dışarıdan gelen ve Kenan içersinde gezinen bir ulus olarak tasvir eder.

9. M.Ö. 11-10.yy. tarihli bir şarap sürahisinde keşfedilen en eski İbranice yazıt: "Ophel Yazıtı". İbranice'nin alfabetik yazılışından önce Mısır hiyerogliflerinden çıkan ideogramlar kullanıldığını göstermektedir.

10. M.Ö. 8.yy. tarihli Tevrat'ın en eski keşfedilmiş nüshası, ("Ketef Hinnom") Tevrat'ın Babil sürgününde yazılmadığına; tersine 9.-10.yy. öncesinde yazıldığına dair önemli bir göstergedir. Bu keşif Tevrat'ın birden çok yazarlılık tezini (JDEP hipotezini) çürütmektedir.

• METİN ANALİZİ:

1. Çıkış'ta geçen birçok kişi isminin kökeni, Mısır dilidir ve 18. hanedanlığa dayanmaktadır. Mesela "Musa", İbranice'de "Mose", Mısır'ın 18. hanedanlığına özel (M.Ö. 16-14yy.) bir isimdir: Tut-Mose, Ah-Mose gibi isimler aynı

kökten gelirler. “Miriam” ismi gene Mısır “Myr” yani sevilen anlamına gelen sözcükten türemedir. İbranilerin inşa ettiği Pithom kenti ”Pi-Atum”, yani Atum tanrısının evi anlamına gelir, ve yine 18. hanedanlığa özel bir isimdir.

2. Çıkış metninde belirtilen coğrafi yerler yine Mısır’ın 18.hanedanlığına özeldir ve Mısır dilinin kelimelerinden oluşmaktadır. “Sukkot” (arkeolojik olarak keşfedilen “Tjeku” ve çıkış öncesi İbranilerin toplandığı mekan), Migdol (Mısır dilinde “kale” anlamına gelir), ırmak kanalı anlamına gelen Pi-Hahiroth, ve son olarak Kızıldeniz için kullanılan “Yom-Suph” yine Mısır dilinden gelme ve Mısırca’da “Kamış denizi” anlamına gelen bir terimdir. Bu terimleri kullanan bir yazarın 18.hanedanlık döneminde Mısır’da yaşamış olması gerekir. Sonradan yaşasaydı bu terimleri veya coğrafyayı bilemezdi!

3. Metin içinde bulunan Mısır’a özel kültürel adetler de hayli ilginçtir: “İbrani kadınlarını doğum sandalyesinde doğurturken iyi bakın; çocuk erkekse öldürün, kızsız dokunmayın.” (Mısırdan Çıkış 1:16) Ayette geçen doğum sandalyesi sadece Mısır’da bulunan ve alt tarafı kiremit, üst tarafı ise tahattan yapılan bir sandalyeydi. Bu sandalyenin özelliği, doğum kanalının açılmasına yardımcı olup, doğumun daha hızlı bir şekilde olmasına yardımcı oluyordu. Firavun, doğumda bulunan İbrani ebeler emir verir ama İbrani ebeler elbette bu emri uygulamaz ve yanıtları da son derece ilginç olur: “İbrani kadınlar Mısırlı kadınlara benzemiyor” diye yanıtladılar, “Çok güçlüler. Daha ebe gelmeden doğuruyorlar.” (Mısırdan Çıkış 1:17) M.Ö. 2.yy.a ait Kom Ombo

tapınak duvarlarında bu doğum sandalyesinin bir görsel tasviri bulunmaktadır.

SONUÇ: Yani sadece Mısır’dan Çıkış hikayesinin tarihselliğini değil; Musa’nın bu anlatıyı 18.hanedanlık (M.Ö. 1550-1350) döneminde yazdığına dair önemli delillerimiz vardır. Bütün bu bilgileri aktaran bir Tevrat yazarı Mısırca bilen, 18. hanedanlık döneminde Mısırda büyümüş ve orada eğitim almış bir yazarı gerektirir. Asıl tersini iddia etmek bir “perimasalı” olurdu. Diğer bölümleri okuyacak olursanız M.Ö. 1446 senesi, bu verilere uyumlu bir Çıkış tarih olarak gözükmektedir. Yani Musa büyük ihtimalle Tevrat’ı, M.Ö. 1446-1406 seneleri arasında bir tarihte yazmıştır.

KAYNAKÇA:

- * Hoffmeier, James K. “Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition.” Oxford University Press, 1996, sf. 52-72, 176-190.
- * *Ibid.* “The Archaeology of the Bible.” Oxford: Lion, 2008. sf 50-51.
- * Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

GİRİŞ VE ÇIKIŞ NE ZAMAN OLDU?

İBRANİLER NE ZAMAN MISIR'A YERLEŞTİ?

Yusuf ve ailesinin Mısır'a yerleşmesi İbranilerin Mısır'da geçirdikleri dönemin başlangıcına denk gelir. Peki, İbranilerin Mısır'a girişleri tarihsel gerçekleri yansıtıyor mu; dahası bu olayları tarihlendirmek mümkün müdür? Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi Mısır'a İbranilerin göç ettiklerinden bahsetmek tarihi olarak imkansız mıdır? Aslında Sami halkların Mısır'a girişiyle ilgili ve hatta erken bir tarihte yerleşmiş olabileceklerine dair önemli ve geçerli deliller mevcuttur. Bunları dört ana başlık altında sıralayabiliriz: (1) MÖ. 1890-1870 tarihli Beni-Hasan mezarında Kenan'dan Mısır'a giren Samilerin resmi; (2) MÖ. 19.yy. Tel el-Daba'daki ilk yerleşim bölgesinde inşa edilen kerpiç evler; (3) Yusuf'un köle olarak satıldığı fiyat; (4) Tevrat metninde geçen Firavunun İbraniler ile ilgili görüşü.

- **BENİ HASAN MEZARLARI:** Kahire'nin yaklaşık 250 km güneyinde yer alan bu mezarlarda ilginç resimler bulunmaktadır. Yerel bir vali olan Khnum-Hotep'in mezarındaki resimler, Firavun II.Sesostris dönemine ışık tutmaktadır (MÖ. 1890-1870). Bu resimler arasında en ilginç olanı Filistin'den gelen

GİRİŞ VE ÇIKIŞ NE ZAMAN OLDU?

- ❖ *Sami halkların Mısır'a girişiyle ilgili, hatta erken bir tarihte yerleşmiş olabileceklerine dair önemli ve kaçınılmaz deliller mevcuttur.*
- ❖ *Çıkış'ı arkeolojik olarak yorumlarken iki tarih öne çıkar. Biri M.Ö. 1260'da II.Rameses dönemi, diğeri ise M.Ö. 1446'da -kullandığımız Mısır kronolojisine göre- III.Tutmosis veya II.Amenhotep dönemi.*
- ❖ *Verilerden ortaya çıkan sonuç Tevrat'taki bulunan Yusuf ve Çıkış anlatısının tarihsel bir altyapıya sahip olması.*

bir kervanın, Mısır valisi Khnum-Hotep'e olan ziyaretini tasvir etmektedir. Hiyerogliflerde bu ziyaretçilere "Aamu" ismi verilir. Günümüzün Mısırologları bu insanlara "Asyalı" der. Bu tasviri ilginç kılan şey ise; (1) Khnum-Hotep'in bu ziyareti, kendi mezarına çizdirecek kadar önemli saymasıdır ve (2) Bu tasvirin, ülkenin güney bölgesi diye tanımlayacağımız bir bölgede bulunmuş olmasıdır. Tevrat'taki anlatıya göre İbraniler, Mısır'ın kuzeyi olan Goşen'e yerleşmişlerdir. Beni-Hasan tasvirin bu kadar güneyde olması, (Filistin'e daha yakın olan) MÖ. 19.yüzyılda Samilerin Kuzey Mısır'a yerleşmiş olmasını oldukça makul kılmaktadır.

Resimde 15 kişi tasvir edilmektedir (8 erkek, 4 kadın, 3 çocuk). Bu duvar resmini diğerlerinden ayıran bazı temel özellikler vardır: Resmedilen insanların ten rengi farklıdır (sarımsı bir renk söz konusu). Mısırlılar kırmızı bir ten rengi ile resmedilirlerdi; Nubiye ve Habeşliler ise daha kara bir renk ile...

Ayrıca bu resimdeki erkeklerin sakalları bulunmaktadır. Mısırlılar traş olurdu; çünkü yüzde kıl bırakmayı pis olarak algılandığı. Bu nedenlerden dolayı resimdeki insanların Sami olabileceğiyle ilgili hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Resim üzerindeki yazıt, kervan grubunun otuz yedi kişiden oluştuğunu söyler. Ayrıca bu yazıt, siyah bir kozmetik ürünü olan ve Mısırlılar tarafından göz boyası olarak kullanılan "stibium" maddesini Samilerin getirdiklerini söyler.

- *TEL EL-DABA*: M.Ö. MÖ. MÖ. 19.-16 yy. da Tel el-Daba'daki ilk yerleşim bölgesinde ("Rowaty") inşa edilen kerpiç evlerin "Asyalılar" (yani Filistin topraklarından gelen göçebeler) tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu

dört odalı evler, özellikle, keşfedilen büyük müstakil bir ev Tel el-Daba'nın F/I bölgesindeki D/2 tabakasında yer almaktadır. Bu tarz dört odalı evler, Mısır'a has olmayıp, bir daha karşımıza 12.yüzyılda İbranilerin Filistin topraklarında inşa ettiği evler olarak çıkmaktadırlar. Yani Sami veya "Asyalı" yapılar oldukları açıktır. Kazı sorumlusu Dr. Manfred Bietak, bu evleri Hiksos dönemin içinde tarihlenir (17.yy. civarı). Fakat Dr. Bryant Wood, bu tabakadaki bulguların D/1 tabakasındaki maddi kültürün bir devam niteliği olarak gözüktüğünden bu kişilerin Mısır'a olan göçünü 19. ve 18. yy. civarında tarihlendirmektedir. Elbette "Burada İbraniler yaşamıştır" diye bir yazıt bulunmasa da, -ki böyle bir şey beklemek hayal olurdu- bu kerpiç evler 19. yy. Sami veya Asyalı halkların Mısır'a yerleştiğini gösteren önemli bir delildir. Arkeolojik kazılardan çıkan sonuçlara göre Tel el-Daba'ya yerleşen ilk halk kırsal bir halktıve kendi hayvanlarını yetiştirmekteydi. Bu İbranilerin portresi ile uyumaktadır. Nitekim Mısırlıların, Samilerden iğrenmesinin bir nedeni "çoban" olmalarıydı.

- *YUSUF'UN SATILDIĞI ÜCRET*: İbranilerin Mısır'a girdiği dönemi belirlemek açısından üçüncü önemli unsur, Yusuf'un satıldığı fiyattır. Tevrate göre: "Midyanlı tüccarlar oradan geçerken, kardeşleri Yusuf'u kuyudan çekip çıkardılar, yirmi gümüşe İsmaililer'e sattılar. İsmaililer Yusuf'u Mısır'a götürdüler." (Yaratılış 37:28) 18. yüzyılın başlarına ait olan Hamurabi'nin yasasına göre, bir kölenin ortalama fiyatı Mina'nın 3/1'i dir. Bir Mina 60 şekel olduğundan dolayı, yasadaki oran tam 20 şekele denk gelmektedir. Bu da Yusuf'un satıldığı fiyata denk gelir. Aynı

ücret Mari'de keşfedilen tabletlerde yer alır. Anlatı, MÖ. 26-20 yy.a ait bir döneme ait olsaydı 10-15 şekel arasında bir fiyat yazılırdı. MÖ. 15. yüzyıllara ait Nuzi ve Ugarit yazılarında ise, köle fiyatı 30 şekel olarak yer almaktadır. Görüldüğü gibi enflasyon yeni bir kavram değildir! Tarih ileriye doğru ilerledikçe bir köle için ödenen ortalama fiyat da artmaktadır. Dolayısıyla Yusuf'un satıldığı fiyat, 19. yüzyıla işaret etmekle birlikte, aynı zamanda anlatının tarihselliğini de teyit eder niteliktedir.

- *MISIRLILARIN TEPKİSİ*: Hiksos hanedanlığından önce Mısır'a yerleşen İbraniler'e işaret eden önemli bir bilgi de Yaratılış 46:31-34'te geçmektedir: “Yusuf kardeşleriyle babasının ev halkına şöyle dedi: “Gidip firavuna haber vereyim, ‘Kenan ülkesinde yaşayan kardeşlerimle babamın ev halkı yanıma geldi’ diyeyim. Çoban olduğunuzu, hayvancılık yaptığınızı, bu yüzden davarlarınızla sığırlarınızı ve her şeyinizi birlikte getirdiğinizi anlatayım. Firavun sizi çağırıp da, ‘Ne iş yaparsınız?’ diye sorarsa, ‘Atalarımız gibi biz de çocukluktan beri hayvancılık yapıyoruz’ dersiniz. Öyle deyin ki, sizi Goşen bölgesine yerleştiresin. Çünkü Mısırlılar çobanlardan iğrenir.” Özellikle bu son cümle fevkalade önemlidir. Tarihçi Josephus, Hiksoslar ile ilgili Mısırlı tarihçi Manetho'yu alıntılarken (MÖ. 300'lü yıllar), Hiksosları “Çoban Krallar” olarak adlandırır. Hiksoslar, İbraniler gibi “Asyalı” olduklarından -yani Filistin topraklarından geldiklerinden- İbranilerden tiksineceklerine, anlaşılardı. Fakat buradaki Mısırlı yetkililerinin tiksiniş hadisesi, Hiksos hanedanlığından -MÖ. 17-16.yy.- önceki bir döneme işaret etmektedir.

Bütün bu verilerden ortaya çıkan sonuç; Tevrat'taki bulunan Yusuf anlatısının MÖ. 19. yüzyıl sonu veya 18 yy. başını işaret etmesi ve böylece anlatının tarihsel bir alt yapıya ve gerçekliğe sahip olması durumudur.

ÇIKIŞ NE ZAMAN GERÇEKLEŞTİ?

Çıkış'ı arkeolojik olarak yorumlarken iki tarih öne çıkar. Biri M.Ö. 1260'da II.Rameses dönemi, diğeri ise M.Ö. 1446'da -kullandığımız Mısır kronolojisine göre- III.Tutmosis veya II.Amenhotep dönemi. Peki hangisi doğru? Bu tarihi tespit edebilmek mümkün mü?

II.Rameses dönemini savunan tarihçiler genellikle İbranelerin inşaat ettiği Pi-Rameses ve Pithom kentlerini arkeolojik olarak keşfedilen Rameses kentiyle bağdaştırırlar. Fakat bu görüş adların benzerliğinden dolayı bir varsayımdan yola çıkar. Kaldı ki Tevrat'taki Pi-Rameses şehri bir depolama kenti olarak tasvir edilirken, günümüzün Rameses'i muazzam arkeolojik boyutları olan bir başkenti göstermektedir. Peki M.Ö. 1446 tarihi neden daha olasıdır? Kısaca arkeolojik ve tarihi kayıtların verilerine bakalım:

- *1.KRALLAR 6:1 AYETİ*: “İsrail halkı Mısır'dan çıktıktan dört yüz seksen yıl sonra, Süleyman, krallığının dördüncü yılının ikinci ayı olan Ziv ayında RAB'bin Tapınağı'nın yapımına başladı.” Bu ayette verilen tarih Süleyman'ın krallığının dördüncü senesi yani M.Ö. 966 yılıdır. Basit bir matematik hesabıyla (480 ekleyerek) Mısır'dan çıkış tarihi M.Ö. 1446 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 1260

tarihini savunanlar bu ayet'teki 480 seneyi 12 nesil olarak yorumlar. Her 40 senenin aslında bir kuşağı temsil ettiğini söyler. Fakat 1. Krallar 6:33-37'ı dikkatli okunduğunda Çıkış döneminden Süleyman'a kadar aslında 19 nesil geçtiği anlaşılmaktadır.

- **SOLEB "YAHVE" YAZITI:** Soleb'deki YAHVE yazıtı M.Ö. 1400 seneleri civarı, yani III. Amenhotep dönemindedir. Bu şunu gösteriyor: III. Amenhotep'in kendisi veya katipleri bu ilahın ismini bir şekilde duymuşlardı ki böylece bunu yazıta geçirmişlerdi. M.Çıkış 5:22'de ilginç bir detay keşfediyoruz: "Firavun, 'RAB (YHV) kim oluyor ki, O'nun sözünü dinleyip İsrail halkını salıvereyim? RAB'bi (YHV'yi) tanımıyorum. İsraililer'in gitmesine izin vermeyeceğim..." diyor. Çıkış firavunu II.Rameses olsaydı şüphesiz bu ismi bilirdi çünkü Rameses 13.yy hüküm sürdürmüş Soleb yazıtı ise M.Ö. 1400 senelerine aittir.
- **BERLİN "İSRAİL" YAZITI:** M.Ö. 1360-1400 senelerine ait bu yazıt "Aşkelon, Kenan, ve İsrail" isimlerini taşır. Yani İsrail halkından Kenan'a yerleşmiş bir ulus olarak bahsediyor. Bu bahis M.Ö. 1260 tarihli II.Rameses çıkışı tezini çürütmektedir.
- **MERNEPTA STELİ:** M.Ö. 1208'e ait bu Mısır dikilitaşından anlaşıldığına göre, "İsrail" bu aşamada halk veya kavimler topluluğu olup bir krallık veya şehir devleti değildir çünkü hiyeroglifte "ülke" yerine "yabancı halk" kullanılmaktadır. Bu da, M.Ö. 13.yy. da Hakimler bölümünde anlatılanları teyit edercesine İsrail'in o dönemde bir krallıktan ziyade yarı göçebe bir ulus olduğunu göstermektedir.

- **KENAN ŞEHİRLERİ'NİN YIKIM TARİHİ:** Son olarak II.Rameses döneminde varsayılan bir çıkış beraberinde birçok problem getirir çünkü 13-11. yüzyıllar arası demir çağ Eriha veya Ai gibi Kenan kentleri ortalıkta yoktur ve çoktan yıkılmışlardır! Ai (Khirbet el-Maqatir) ve Eriha M.Ö. 16-15. yüzyıllar arası birkaç yıkılma izleri taşımaktadırlar. Bu Yeşu'nun dönemine denk gelmektedir ve Tevrat'ın iç kronolojisini tasdik eder.

KAYNAKÇA:

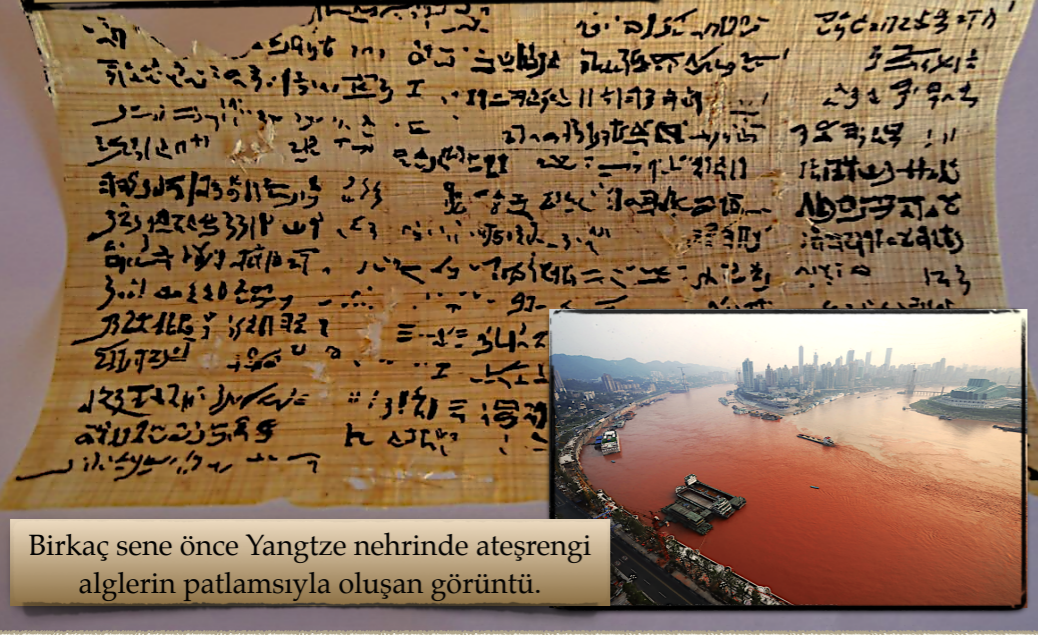
- * Czerny, Ernst . "The orthogonal planned settlement of the early Middle Kingdom (F/I, stratum e)." http://www.auaris.at/html/stratum_e_en.html
- * "Joseph." *The International Standard Bible Encyclopedia Volume 2: E-J*. Wm. B. Eerdmans Publishing. Chicago, 1982, sf. 1127.
- * Shea, William H. "Artistic Balance Among the Beni Hasan Asiatics." *Bible and Spade* 12.1-2: 1983, sf. 1-21.
- * Schiestl, Robert. Some Links Between a Late Middle Kingdom Cemetery at Tell el-Dabca and Syria-Palestine: The Necropolis of F/I, Strata d/2 and d/1 (= H and G/4), in: M. BIETAK (Hrsg.), *The Middle Bronze Age in the Levant. Proceedings of an International Conference on MB IIA Ceramic Material in Vienna, 24th –26th of January 2001, Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean* 3, *Denkschriften der Gesamtkademie* 26, Wien 2002, sf. 329-352.

* Wood, Bryant G. “The Biblical Date For The Exodus Is 1446 BC: A Response To James Hoffmeier.” *Journal of the Evangelical Theological Society* 50/2, Haziran 2007, sf. 250

* *Ibid.* “The Rise and Fall of the 13th Century Exodus-Conquest Theory.” *Journal of the Evangelical Theological Society* 48/3, Eylül, 2005, sf. 482.

* Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

İpuwer Papirüsü

Birkaç sene önce Yangtze nehrinde ateşrengi alglerin patlamasıyla oluşan görüntü.

FİRAVUN VE ON BELA

- ❖ *Önümüzdeki yıllarda Mısır kronolojisinin sabitleşmesi ve daha da kesinleşmesinin umuduyla, seçeneğimiz şimdilik iki firavun arasındadır: III. Tutmosis veya II. Amenhotep.*
- ❖ *“İpuwer’in Nasihatları” Mısır’da gerçekleşen bir seri doğal ve siyasi felaketi tasvir eder. Tasvir edilen doğal felaketler Tevrat’ta geçen 10 belaya bir hayli benzemektedir. İbraniler ve Mısırlılar bu belaları birer doğal felaketten ziyade İbrani Tanrısı Yahve’nin, Mısır tanrıları üzerinde olan ezici üstünlüğünü gösteren kozmik bir zafer olarak algıladılar.*

FİRAVUN VE ON BELA

FİRAVUN KİMDİ?

Bir önceki bölümde çıkış tarihini birçok arkeolojik ve tarihsel kaydı göz önünde bulundurarak M.Ö. 1446 senesine indirgemiştik. Peki eğer Çıkış bu tarihte gerçekleştiyse Firavun’un kim olduğunu tespit etmek çantada keklik değil mi? Maalesef iş bu kadar kolay değildir çünkü antik çağlarda günümüzdeki gibi takvime dayalı bir sistem kullanılmazdı. Yıllar ve seneler firavun hükümdarlıklarıyla ve kral listeleriyle hesaplanırdı.

Peki o zaman Antik Mısır’daki tarihleri tespit etmenin yolu yok mu? Evet var. Mısır’ın kayıtlarında bahsedilen güneş ve ay tutulmaları, artı Sirius yıldızının gökyüzündeki döngüsü önemli bilgi kaynaklarıdır. Astronomik olaylar belirli aralıklarla gerçekleştiği için zaman tüneline giderek matematiksel hesaplar yapıp belli tarihler tespit edilebilir. Bunlara ilaveten Mısırlıların Hititler ve Asurlarla ortak kayıtlarını da birleştirirsek mutlak tarihlere epey yaklaşıyoruz. Fakat bütün bunları yapmamıza rağmen, 25-50 yıl arasında değişen sapmalar ortaya çıkar ve neticesinde iki veya üç olası kronolojiyle karşı karşıya geliriz.

Bu kronolojilerin arasında en önde gelenleri yüksek ve düşük kronolojilerdir. Örnek vermek gerekirse, olası çıkış firavunlarından bir tanesini seçelim: III.Tutmosis. Yüksek kronolojiyi kullanırsak bu firavunun tarihleri M.Ö. 1504-1450, fakat düşük kronolojiyi kullanırsak aynı firavunun tarihleri M.Ö. 1479-1425. Olası bir diğer çıkış firavunu olan II. Amenhotep'e verebileceğimiz tarihler ise yüksek kronolojiye göre M.Ö. 1452-1426, düşük kronolojiye göre M.Ö. 1427-1401'dir. M.Ö. 1446 senesini çıkış tarihi olarak kabul edersek, firavunumuz (kullandığımız kronolojiye göre) ya III.Tutmosis ya da II.Amenhotep olabilir.

Fakat son senelerde işimizi zorlaştıran bir unsur daha ortaya çıkmıştır. Antik çağın en büyük volkanik patlaması olan Santorini adasının Thera yanardağ patlaması. Patlama sırasında diri diri toprağa gömülen zeytin ağaçları üzerinde yapılan karbon testleri %95 ihtimalle M.Ö. 1627-1600 tarihlerini vermektedir. Bu patlamayı Mısırlılar da kendi yazıtlarında kayda alır. Fakat mevcut kronolojileri kullanırsak, patlama kayıtları M.Ö. 1550 senelerine denk gelmektedir! Yani yaklaşık 50-75 senelik bir sapma göstermektedirler! Fakat başka iddiaya göre de belki Thera yanardağındaki patlama havaya boşalttığı aşırı karbon itibariyle C14 hesaplamalarını hafif bozmuş da olabilir. Neticede bu olay arkeoloji dünyasında büyük tartışma konusudur ve mutlak bir kronolojiye ulaşma çabamızdaki en büyük engeldir.

Yani önümüzdeki yıllarda Mısır kronolojisinin sabitleşmesi ve daha da kesinleşmesinin umuduyla, seçe-

neğimiz şimdilik iki firavun arasındadır: III.Tutmosis veya II.Amenhotep.

İPUWER PAPIRÜSÜ

“İpuwer’in Nasihatları” antik Mısır dönemine ait bir ağıttır. Papirüs, Hollanda Eski Eserler Ulusal Müzesinde yer almaktadır ve papirüsün üzerinde yapılan analizler M.Ö. 13.yy.a ait olduğunu göstermektedir. Fakat bu papirüs orijinal ağıtın bir kopyasıdır ve metin analizinde bulunan uzmanlar ağıtın ilk yazılış tarihinin M.Ö. 1850-1600 yılları arasında gerçekleşmiş olabileceğini düşünmektedir. Ağıt Mısır’da gerçekleşen bir seri doğal ve siyasi felaketi tasvir eder. Dikkatimizi çeken unsur ise tasvir edilen doğal felaketlerin Tevrat’ta geçen 10 belaya bir hayli benzemesidir. Mesela:

1. TEVRAT: “Bütün sular kana dönüştü. İrmaktaki balıklar öldü, ırmak kokmaya başladı. Mısırlılar ırmağın suyunu içemez oldular. Mısır’ın her yerinde kan vardı.” (M.Çıkış 7:21-22) İPUWER: “Nehir kan olmuştur, fakat bazıları ondan içer. İnsanlar susuzluktan kıvranıyorlar.”

2. TEVRAT: Mısırlılar’ın hayvanları büyük çapta öldü. Ama İsraililer’in hayvanlarından hiçbiri ölmedi. (M.Çıkış 9:6) İPUWER: “Tüm hayvanların yüreği yas tutuyor. Büyük baş hayvanlar inliyor, toprağın hali yüzünden.”

3. TEVRAT: “[Çekirgeler] Bütün bitkileri, dolunun zarar vermediği ağaçlarda kalan meyvelerin hepsini yediler. Mısır’ın hiçbir yerinde, ne ağaçlarda, ne de kırdaki bitkilerde

yeşillik kalmadı.” (M.Çıkış 10:15) İPUWER: “Ne meyve ne ot bulunabilir... Her yer neredeyse telef oldu.”

4. TEVRAT: “Musa elini göğe doğru uzattı, Mısır üç gün koyu karanlığa gömüldü.” (M.Çıkış 10:22) İPUWER: “Diyar ışiksiz kaldı.”

5. TEVRAT: “İsrailliler Musa’nın dediğini yapmış, Mısırlılar’dan altın, gümüş eşya ve giysi istemişlerdi. RAB İsraililer’in Mısırlılar’ın gözünde lütuf bulmasını sağladı. Mısırlılar onlara istediklerini verdiler. Böylece İsraililer onları soydular.” (M.Çıkış 12:35-36) İPUWER: “Altın ve lacivert taşı, gümüş ve malakit, akik ve bronz... Kadın kölenin boynuna bağlıdır.”

Bazı bilim adamları Papirüs’ün aslında Musa’nın 10 belası ve İbranilerin çıkışını Mısır halkının bakış açısıyla yansıttığını söylese de, böyle bir görüşü savunmak oldukça zordur. Ağıt sadece doğal felaketlerden değil aynı zamanda istila eden ordular, yakılan ve mahvedilen binalardan bahseder. Üstelik birçok uzmanın Mısır’dan Çıkış tarihine uymaz. Çoğu uzman bu ağıtın M.Ö. 18-17.yy. civarında Asya’lı Hiksos hanedanlığının Mısır’ı fethi ve bunun akabinde oluşan köle isyanını ve kaos ortamını yansıttığını savunur. Peki, Hem Tevrat hem de İpuwer papirüsünde Nil’in kana dönüşmesi gibi doğal felaketlere ne demeli? Bilim adamlarına göre Nil tarihinde buna benzer olaylar birkaç kez gerçekleşmiştir. “Kızıl gelgit” adını alan bu fenomen, sularda zaman zaman yüksek kimyasal değerlerin toksik ateş rengi alglerin patlamasıyla ortaya çıkan bir felaket. Bu toksik kızıl su yosunlarının tetikleyişiyle (balıkların ölmesi, büyükbaş hayvanların

hastalanması, kurbağa, çekirge, bit, sinek gibi) belaların açıklanması kısmen mümkündür. Tanrı’nın bazı belaları doğal tetiklemelerle gerçekleştirmiş olması mantıklı bir olasılıktır, fakat elbette on belanın tümünü doğal yollardan açıklamak ta güçtür, neticesinde Tevrat’ın da anlatısına göre belalar aynı zamanda Tanrı’nın Mısır üzerinde birer ilahi yargısıydı. Her halükarda İpuwer’in önemi Tevrat anlatısının ve belalarının bir mit değil de, tarihsel olarak yaşanabilmesi mümkün olan bir olay olduğunu gösteren bir örnektir.

ON BELA’NIN KOZMİK BOYUTU

Mısır’dan Çıkış’ı okuduğumuzda dikkatimizi çeken olaylardan bir tanesi 10 beladır. Her beladan sonra Musa ve Firavun yüzleşir. Musa halkın saliverilmesini söyler, Firavun ise direnir. Her bela ile gerilim gittikçe yükselir. Ta ki son belada Firavun çocuğunu kaybeder ve böylece kendisi Musa’nın ve elbette Tanrı’nın isteğine teslim olur. Çoğu okuyucunun dikkat etmediği bir unsur 10 belanın aynı zamanda kozmik bir boyutu olmasıdır.

10 bela bir nevi Yahve ve Mısır ilahlarının arasında geçen ve Yahve’nin her defasında galip çıktığı amansız bir savaştır. Firavun’un kendisi bile tanrıların beden almış halidir örneğin. İbraniler ve Mısırlılar günümüzün insanı gibi bu belaları birer doğal felaket olarak görmezdi. Bu İbrani Tanrısı Yahve’nin, Mısır tanrıları üzerinde olan ezici üstünlüğünü -ki Mısır dönemin en güçlü imparatorluğuydu- gösteren kozmik bir zaferdi. Her belanın hedefinde ayrı bir ilah söz konusuydu; mesela: Nil-Hapi, Kurbağlar-Heket, Sivrisinekler-

Geb, At sineği- Khepri, Büyükbaş hayvanlar- Hathor, Çıbanlar- İsis, Dolu-Nut, Çekirgeler-Seth, Karanlık-Ra, İlk doğanın ölümü- Firavun. Böylece kölelerin tek Tanrısı dünya gücü olan Mısır'ın 10 ilahını hezimete uğratar ve halkını özgürlüğe kavuşturur. Aslında bu olaylar İbraniler için güzel bir ders oluşturmuştu: Sorunlarımız, sıkıntılarımız ve günahlarımız ne kadar büyük olursa olsun, bağımlılıklarımız ne kadar bağlayıcı olursa olsun onlardan bizi kurtarabilecek bir Rab vardır. O kölelerin ve ezilmişlerin Rabbidir.

KAYNAKÇA:

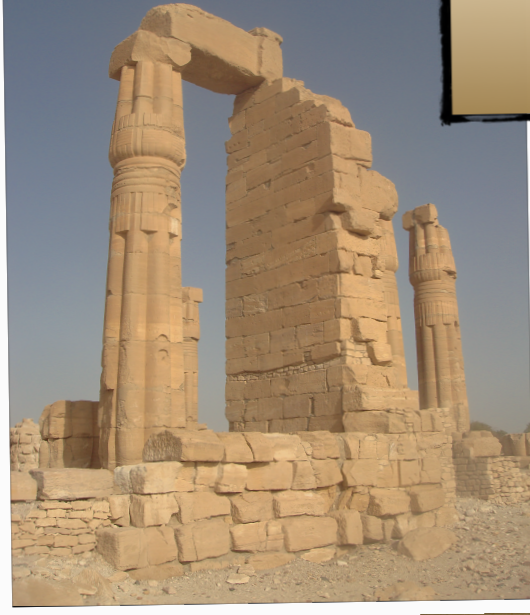
- * Hallo, William W. & William Kelly Simpson, "The Ancient Near East: A History" Harcourt Brace Jovanovich Publishers. London, 1971, sf. 210-213.
- * Hill, Andrew E. ve John H. Walton. "A Survey of the Old Testament." Zondervan. Grand Rapids, 2000, sf. 91-94.
- * Hoerth, Alfred J. "Archaeology and the Old Testament" Baker Academic, Grand Rapids, 1998, sf. 160-161.
- * Merrill, Eugene H. "Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel" Baker Books. Grand Rapids, 1993, sf. 58.
- * Smith, William, ed. "Smith's Bible Dictionary." Holman Bible Publishers. Nashville, 1979, sf. 248.
- * Zevit, Ziony. "Three Ways to Look at the Ten Plagues" Bible Review. Haziran 1990, sf. 16-23, 42.
- * Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

ÖNEMLİ ARKEOLOJİK BULGULAR

SOLEB “YAHVE” YAZITI

Soleb, Sudan yakınlarında bulunan antik bir Mısır yerleşkesidir. Buradaki bir tapınakta ilginç bir hiyeroglif yazıtı bulunmakta: Kenan/Edom yakınlarında bulunan “YHV”nin Şaşuları”. Eski Mısır dilinde “Şaşu” göçebeler için kullanılan bir terimdir. Bu göçebelerin “YHV” adında bir ilahla bağdaştırılmaları son derece ilginçtir. Burada belirtilen YHV’nin Yahudilerin ilahı Yahve olduğu düşünülmektedir. Hiyeroglif yazıtının tarihi M.Ö. 1400 seneleri... Kutsal Kitap’taki kronolojiyi izleyecek olursak Mısır’dan çıkış tarihi M.Ö. 1446 olarak hesaplanmaktadır. Bunu nereden mi biliyoruz? 1.Krallar 6:1’deki bir referanstan: “İsrail halkı Mısır’dan çıktıktan dört yüz seksen yıl sonra, Süleyman, krallığının dördüncü yılının ikinci ayı olan Ziv ayında RAB’bin Tapınağı’nın yapımına başladı.” Bu ayette verilen tarih Süleyman’ın krallığının 4. senesi yani M.Ö. 966 yılıdır. Basit bir matematik hesabıyla Mısır’dan çıkış tarihi M.Ö. 1446 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır kronolojilerine göre bu tarih ya III. Tutmosis’e ya da II. Amenhotep’e denk gelmektedir. Soleb’de ki yazıt M.Ö. 1400 seneleri civarı, yani III. Amenhotep dönemindedir. Bu şunu gösteriyor: III. Amenhotep’in kendisi veya kati-

Soleb “Yahve” Yazıtı

ÖNEMLİ ARKEOLOJİK BULGULAR

- ❖ *M.Ö. 1400’den kalma ve Mısır Soleb’de keşfedilen “YAHVE”nin Şaşuları” (Yahvenin göçebeleri) yazıtı Şaşuları, Edom’un çöllere yani günümüzün Ürdün’üne yerleştirmektedir ki, bu İbranilerin 40 sene çölde geçirdikleri döneme denk gelmektedir.*
- ❖ *BERLİN “İSRAİL” YAZITI M.Ö. 1360-1400 senelerine ait ve “Aşkelon, Kenan, ve İsrail” isimlerini taşır. Yani İsrail halkından Kenan’a yerleşmiş bir ulus olarak bahseder. Bu bahis M.Ö. 1260 tarihli II.Rameses çıkışı tezini çürütmektedir.*

pleri bu ilahın ismini bir şekilde duymuşlardı ki, böylece bunu yazıya geçirmişlerdi. Çıkış 5:22’de ilginç bir detay keşfediyoruz: “Firavun, ‘RAB (YHV) kim oluyor ki, O’nun sözünü dinleyip İsrail halkını salıvereyim? RAB’bi (YHV’yi) tanımıyorum. İsraililer’in gitmesine izin vermeyeceğim” diyor. Çıkış kitabında bahsi geçen firavun YHV ismini işiten ilk firavun oluyorsa bu demek ki M.Ö. 1400’e ait “YHV’nin Şaşuları” bu tarihten sonra yazıya alınmıştır. Özetçe bu hiyeroglifte hem M.Ö. 15. yüzyıla dayanan bir Mısır’dan çıkış ve Yahudilerin o dönemde sosyal açıdan göçebe bir toplum olmalarının birer teyidini görmekteyiz.

BERLİN “İSRİL” YAZITI

Berlin’deki İsrail yazıtı bir kırık heykel kaidesi üzerinde üç kabartma sembolden oluşmaktadır. Yazı Berlin Müzesi’ne yaklaşık 100 sene önce Mısır’dan getirilmesine rağmen, ilk başta kimse sembolleri dikkate almamış ve yaklaşık 100 sene boyunca müze deposunda muhafaza edilmiştir.

2010 senesinde Alman Mısırolog Manfred Görg müze deposunda bu kırık heykel kaidesini tekrar keşfeder ve hiyeroglifleri deşifre eder etmez büyük bir şaşkınlık yaşar. Meslek arkadaşları Peter Van der Veen ve Christoffer Theis ile birlikte sembolleri analiz eder ve hepsi de üçüncü kabartmanın okunuşunu “İsrail” olarak yorumlar. Paleograflar tarafından yazıya verilen tarih M.Ö. 1360-1400 arasındadır. Bu tarih İsrail’in bahsi geçtiği diğer bir yazıt olan Mernepta Steli’ne göre yaklaşık 200 sene daha eskidir. Paleograflar tarafından belirlenen tarih fevkalade önemlidir. “İsrail” çıkış öncesi bir

“ulus” olarak ortaya çıkmayacağına göre bu tasvir çıkışın M.Ö. 1360-1400 senesinden önce gerçekleşmiş olduğunu işaret eden güçlü bir delildir.

Tabii ki bu yoruma itiraz edenler de var; çünkü yazıtın tam okunuşu Mernepta Stelin’deki gibi “Yśr’l” (İsrail) değil, “Y-şr-il” dir (Yişrail). Fakat Görg, Van der Veen ve Theis’in bu itirazlara cevapları oldukça kesindir. Bir kere Mısır katipleri “s” ve “ş” seslerini oldukça değişken vaziyette kullanmaktadırlar. Buna ilaveten, kaide’deki İsrail yazısı Mernepta yazıtında olduğu gibi Aşkelon ve Kenan isimlerine eşlik etmektedir. Son olarak Berlin yazıtındaki Aşkelon ve Kenan isimleri, Mernepta yazıtına göre daha fazla ünsüz ses içermektedir. Bu da bu isimlerin arkaik bir kullanımını işaret etmektedir. Yani “Yişrail” isminin “İsrail”in arkaik bir varyasyonu olması durumuna kesin gözüyle bakılmaktadır

Özetle, bu üç Mısırolog Berlin heykel kaidesi üzerindeki yazıtın on sekizinci hanedanlıkta yazılmış bir isim listesi olduğunu ve bu listede İsrail isminin yazıldığına inanmaktadırlar. Bu da İsraililer’in M.Ö. 1360-1400 senesi öncelerinde Mısır’dan Kenan’a göç ettiğini göstermektedir.

MERNEPTA STELİ

Mernepta Steli, Firavun Mernepta (MÖ. 1213 – MÖ. 1203) tarafından yazdırılan bit steldir. 1896’da, Mısır’ın Teb şehrinde Flinders Petrie tarafından keşfedilmiştir. Bu stelin önemi, İsrail ulusu hakkında en eski bahslerden bir tanesini

içermesidir. Firavun Mernepta'nın İsrail ve diğer Kenan halklarına karşı yaptığı seferleri anlatan satır şöyledir:

“Kenan tüm gamıyla esirdir. Aşkelon fethedildi, Gezer kuşatıldı, Yanoam yok edildi; İsrail çöp edildi, tohum-suzlaştı.”

“Çöpleşip tohum-suzlaşmak” yenilmiş uluslar için kullanılan kalıplaşmış bir deyimdir. Buğday depolarının yok edildiği, ertesi yıl kıtlık çekileceği ve dolayısıyla düşman ordularının Mısır'a karşı bir tehdit oluşturamayacağı anlamına gelmektedir. Dikilitaşın anlaşıldığına göre, “İsrail” bu aşamada halk veya kavimler topluluğu olup, bir krallık veya şehir devleti değildir; çünkü hiyeroglifte “ülke” yerine “yabancı halk” kullanılmaktadır. Aşkelon, Gezer ve Yanoam için yabancıları simgeleyen “değnek” ve ülkeyi simgeleyen “üç tepeli dağ” hiyeroglifi kullanılmıştır; yani bu üç ulus birer şehir devletiydi; İsrail için ise yabancıları simgeleyen “değnek”in yanında halkı simgeleyen üç çubuk üzerinde bir erkek ve bir kadın hiyeroglifi kullanılmıştır. Bu sembeler, Mısırlılar tarafından bir devlete bağlı olmayan göçebe kavimler için kullanılırdı; bu da MÖ. 13. yüzyılda Hakimler bölümünde anlatılanları teyit edeceğine İsrail'in o dönemde bir krallıktan ziyade yarı göçebe bir ulus olduğunu göstermektedir.

REKHMİRE'NİN MEZARI

III. Tutmosis'in vezir'i olan Rekhmire'nin mezarında Samilerin ve Nübyelilerin kiremit yaptığı görülen bir resim var. Bu resmi özel kılan husus kiremit karışımına saman eklen-

mesidir. Bu, Mısır arkeolojisinde bu tekniğin geçtiği ilk ve tek resimdir. Bu tablo aklımıza hemen Firavun'un tepkisini akla getiriyor: “Firavun o gün angaryacılara ve halkın başındaki görevlilere buyruk verdi: ‘Kerpiç yapmak için artık halka saman vermeyeceksiniz. Gitsinler, kendi samanlarını kendileri toplasınlar.’” (Mısır'dan Çıkış 5:6-7) Kiremitlere saman eklemek, kiremitleri yüksek bir nem oranına sahip olan Nil deltasındaki yapılara daha fazla dayanıklılık verip kiremitin daha iyi kurumasına yardımcı olurdu. Samansız kiremitlerse kolayca kırılıbiliyorlardı ve daha yavaş kuruyorlardı. Böylece İbranileri samansız bırakmak işlerini zorlaştıracak bir unsurdu.

Yine aynı mezar resminde bir Sami'nin kiremitleri bir boyunduruk ile taşıdığı görünür. İbraniler gün boyunca bu boyunduruklar altında büyük yükler taşıyıp yorulurlardı. Bu görüntü akla Levililer 26:13'teki ayeti getirmektedir: “Ben sizi Mısır'da köle olmaktan kurtaran Tanrınız RAB'bim. Boyunduruğunuzu kırdım. Sizi başı dik yaşattım.”

BEOR OĞLU BALAM YAZITI

Eski Ahit'in en gizemli karakterlerinden biri kuşkusuz Balam'dır. Balam ile ilgili ilk bahis İsrail halkının vaat edilmiş toprağa girmeden Moav düzlüklerinde dinlenmesi sırasında geçer. Tevrat'ın Çölde Sayım bölümünde okuduğumuz kadarıyla Moav kralını korku sarmıştır ve Balam'ı İsrail'i lanetlemesi için kiralamıştır. Balam her lanet okumaya çalıştığında ağzından bir kutsama çıkıyor ve böylece Moav kralı amacına ulaşamıyordu.

1967'de Leiden Üniversitesi Profesörü Henk Franken, Deir Alla'da (Ürdün) kazı çalışması yaparken üzerinde yazılar bulunan antik bir siva işi ortaya çıkarır. Yazıları okurken inanılmaz bir şaşkınlık geçirir. Yazıt şunları der:

“Beor oğlu Balam’ın yazısı, peygamber ve tanrıların adıdır kendisi. Bakın, tanrılar geceleyin o’nu ziyaret etti ve Beor oğlu Balam’a seslendi: ‘Işık son defa görüldü, yargı alevleri yaklaştı.’ Balam uyandı... Yemek yiyemedi ve yas tuttu. Kendisine: ‘Neden oruç tutup ağlıyorsun?’ diye soruldu. Tanrıların bana söylediklerini açıklayayım. Tanrılar (Şadayyim) toplandılar ve ‘Bulutlarla gökyüzünü kapatın’ dediler, ‘karanlıkla kaplansın her yer, aydınlıkla değil. Evet dehşete uğratalım ve bulutları kaldırmayalım...’”

Bu yazıdan anladığımız kadarıyla yüzlerce sene öncesinde Balam Moav’ın yıkılmasıyla ilgili bir peygamberlikte bulunmuş. Yazıt MÖ. 7. yüzyıla aittir ve hasar görmüştür. Büyük ihtimalle bir depremde zarar görmüştür. İlginç olan detay şudur: Bu yazıya hasar veren deprem aynı zamanda İsrail’de de hissedilmiştir ve Eski Ahit’te Amos 1:1 ve Zekerya 14:5 te bahsi geçmektedir. Depremin yılı 645 senesi civarındır. Yani aynı keşifte hem Balam’ın tarihselliğini hem de Eski Ahit’te geçen bir depremin teyitini görmekteyiz

KAYNAKÇA:

* Bill, Arnold T. ve Bryan, Bryan E. “Readings From The Ancient Near East.” Baker Academic. Grand Rapids, 2002, sf. 160-161.

- * Hoerth, Alfred J. “Archaeology & The Old Testament.” Baker Academic. Grand Rapids, 2009, sf. 228-230.
- * Meskell, Lynn. “Private Life in New Kingdom Egypt.” Princeton University Press, 2002, sf. 46.
- * Millard, Alan. “Authors, Books and Readers in the Ancient World”. In J. W. Rogerson , Judith M. Lieu. The Oxford Handbook of Biblical Studies. Oxford University Press, 2006, sf 554.
- * McCarter Jr., P. Kyle. “The Balaam Texts from Deir ‘Alla: The First Combination”, Bulletin of the Schools of Oriental Research 237, 1980, sf. 49–60.
- * Redford, Donald B. “Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times” Princeton University Press, 1993, sf. 272.
- * Veen, Peter van der, Christoffer Theis, and Manfred Görg. “Israel in Canaan (Long) Before Pharaoh Merenptah? A Fresh Look at Berlin Statue Pedestal Relief 21687.” Journal of Ancient Egyptian Interconnections 2.4, 2010, sf. 15–25.
- * Werner Ahlström, Gösta. “The History of Ancient Palestine.” Fortress Press, 1993. sf. 277–278.
- * Wood, Bryant G. “The Rise and Fall of the 13th Century Exodus-Conquest Theory.” Journal of the Evangelical Theological Society 48/3, Eylül, 2005, sf. 489.
- * Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.

SİNA DAĞI NEREDE?

ÖNEMLİ ARKEOLOJİK BULGULAR

- ❖ *Sina Dağı'nın yeriyle ilgili 12 veya 13 tane öneri mevcuttur. Teoriler ne kadar farklı olursa olsun, hemen hemen tüm tarihçilerin ve arkeologların ortak görüşü günümüzün Sina Dağı olarak bilinen dağın (Fabel Musa) büyük olasılıkla Tevrat'ın bu gizemli dağı olmamasıdır.*
- ❖ *BERLİN "İSRAİL" YAZITI M.Ö. 1360-1400 senelerine ait ve "Aşkelon, Kenan, ve İsrail" isimlerini taşır. Yani İsrail halkından Kenan'a yerleşmiş bir ulus olarak bahseder. Bu bahis M.Ö. 1260 tarihli II.Rameses çıkışı tezini çürütmektedir.*

Sina dağı İbranilerin tarihinde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu dağda Tanrı, Musa ile konuşur ve Musa on buyruk diye adlandırdığımız levhalarla iner. Bu on temel emir İbranilerin ahlaki ve dini hayatlarının köşe taşı oluşturur. Peki bu gizemli dağ nerededir? Sina Dağı'nın yeriyle ilgili 12 veya 13 tane öneri mevcuttur. Teoriler ne kadar farklı olursa olsun, hemen hemen tüm tarihçilerin ve arkeologların ortak görüşü günümüzün Sina Dağı olarak tanınan dağın (Cebel Musa) büyük olasılıkla Tevrat'ın bu gizemli dağı olmamasıdır. Aslında, geleneksel Sina Dağı'nın konumu Konstantin'in annesi Helena tarafından M.S. 300'lü senelerinde belirlenişine dayanır. Bu dağ ile ilgili birkaç bedevi geleneği mevcut olduğu doğrudur, fakat herhangi bir sabit delil yoktur ve arkeolojik bir teyit bulunmamıştır.

Peki, Sina Dağı'nın yerini araştırırken nereden başlanmalı? Elbette metinde yer alan ipuçlardan! Çıkış 3:1'de Sina dağı Horev ismiyle de bağdaştırılır: "Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı." Midyan toprakları geleneksel olarak Sina yarımadasına bakan Arap kıyısına verilen

isimdir ve eski yazıtlarda Arabistan topraklarıyla bağdaştırılır. Bu ayetlere ilaveten Pavlus, Hacer'in hikayesini Galatyalılar 4:25'te yorumlarken, şöyle bir ifade kullanmaktadır: "Burada bir benzetme vardır. Bu kadınlar iki antlaşmayı simgelemektedir. Biri Sina Dağı'ndandır, köle olacak çocuklar doğurur. Bu Hacer'dir. Hacer, Arabistan'daki Sina Dağı'nı simgeler." Dolayısıyla Kutsal Kitabın genel görüşünün Arabistan'da bulunan bir dağ olduğudur.

Öyleyse dağı bulmak kolay olmalıdır değil mi? Maalesef bu olayı çok basitleştirmek olurdu. Çünkü geçmiş dönemlerde Arabistan diye adlandırdığımız bölge bugünkü Suudi Arabistan'dan ziyade zaman zaman Sina yarımadasının bazı kesimlerini de dahil eden ve Akabe körfezini çevreleyen genel bir bölgeydi. Yani günümüzün Mısır, İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın sınırlarının kesiştiği genel bölge diyebiliriz. M.Ö. 4. ve M.S. 1.yy arasında bu topraklar "Nebatî Krallığı" olarak tanınmaktaydı ve Pavlus'un Arabistan diye adlandırdığı yer burasıydı. Hal böyle olunca tam bir kesinlikle dağ budur veya şudur demek zordur. Buna rağmen olası ve en fazla tarihsel ve arkeolojik destek bulunduran birkaç öneriden bahsetmek yerinde olur. İsterseniz bunlara teker teker bakalım:

SİNA YARIM ADASININ KUZEYİNDE BİR SİNA DAĞI

Sina yarımadası'nın kuzeyinde bir Sina Dağına en güçlü destekler Dr. James Hoffmeier'in İsrail'in Mısır Çıkışı'ı sırasında izlediği rota ile ilgili çalışmalara dayalıdır. Rameses ve Pitom'dan çıkan İbranilerin ilk durağı Sukkot'dur. (Çıkış

12:37; Çöl. Say. 33:5) Firavun Mernepta (M.Ö. 1213–1203) dönemine ait ve "Papirüs Anastasi 6" olarak adlandırılan bir raporda oldukça ilginç ifadeler yer almaktadır. M.Ö. 13.yy Mısır'ın sınırını oluşturan gölleri (bugünkü Süveyş kanalı bölgesi) geçen Edomlu bir Bedevi kabilesinden şu şekilde bahseder: "Tjeku'da (Sukkot) bulunan Mernepta'nın sınır kapısından geçtiler" ve sürülerini sulamak için "Pi-Atum (Pitom) havuzlarına yönlendiler." Bu ipuçları takip eden Dr. Hoffmeier, "Kızıl Deniz" kelimesinin Mısır dilinden türeyen bir kelime olduğuna dikkat eder ve asıl okumasının "Kamış Denizi" (Yom-Suph) olması gerektiğini vurgular. Aynı şekilde Çıkış 14:2'de geçen "Pi-Hahiroth" ve "Migdol" terimlerinin, gölleri birbirine bağlayan "kanal" ve "sınır kalesi/karakolu" anlamı taşıdığını vurgular. Bu tespitlere göre, Kızıl Deniz geçişi bu göllerde meydana gelmiştir. Kızıl Deniz'i geçtikten sonra İbranilerin ilk durağı "Acı Su" anlamına gelen Mara gölü olur. Teori'ye göre bu göl Kızıl Deniz körfezine yakın bulunan ve eski Mısır'da "Acı göl" olarak bilinen göldür. Buradan başlayan bir Sina rotası bize Kuzey Sina bölgesinde bulunan birkaç olası dağı sunmakta. Bunlardan biri, yarımadanın merkez bölgesinde yer alan Sin Bişar dağıdır. Tel Aviv Üniversitesi Coğrafya Profesörü Menashe Har-El tarafından sunulan bu önerinin en ilginç noktası "Sin" isminin Sina ismine olan yakınlığı. Yarım adanın kuzeyinde yer alan Helal dağı bir başka öneridir. Fakat her iki dağda arkeolojik bir teyit bulunmamıştır.

İSRAİL'İN GÜNEYİNDEKİ "HAR KHARKOM"

İtalyan Arkeolog Emmanuel Anati'ye göre Sina dağı İsrail'in güneyindeki Negev çölü yakınlarında yer alan Har Kharkom dağıdır. Son 30 yılda bu dağın civarında 1,300 arkeolojik sit alanı belgelenmiş. Ayrıca 40.000 kaya gravürü ve 120'yi aşan küçük tapınak, dikilitaş, tümülüs, açık hava sunakları ve taş daireler keşfetmiş. Petroglif diye adlandırılan kaya gravürlerin çoğu dağın eteğinde kümelenmiş. Erken Tunç çağında Har Kharkom'un ay tanrısı Sin'e adandığı düşünülmekte. Bunu destekleyen gravürler mevcuttur. Bir çok resimde mesela dağ keçilerinin boynuzları hilal şeklindedir. Aynı gravürlerin yanında ayak izleri bulunmaktadır ki, bu yorumculara göre ibadet anlamına gelmektedir. Böylece Sina Dağı isminin Sin (ay tanrısı) isminden türediği düşünülmektedir. Anati'ye göre Har Kharkom Erken Tunç çağından beri kutsal bir dağ olarak bilinmesinden dolayı, Musa'nın bu dağ'a yöneldiğini düşünmekte.

Belki de Har Karkom'un en meşhur petroglifi on kareye bölünmüş ve Musa'nın aldığı on buyruğu andıran bir taş lehva gravürüdür. Ayrıca bir yılan ve bir asanın yan yana durduğu bir gravürde mevcuttur. Bu resim Tevrat'ta geçen birkaç hadiseyi akla getirmektedir. Mesela Musa'nın İsrail'i hastalıktan kurtarmak için yılanı asası çevresinde dolandırması gibi. Bunun ötesinde, 12 dikilitaş görmekte mümkün. Kim bilir, belki de İbranilerin 12 oymağını temsil etmektedir. Bu dağın eksik noktası ise tarihlerin uyuşmaması. Petroglifler M.Ö. 19 yy. öncesine aitler ve M.Ö.1800 yılı sonrası hiç yaşam izine rastlanmamaktadır. Bu durumdan dolayı, Anati Çıkış'ı M.Ö. 20. veya 19. yy. tarihlendirmektedir, fakat bu tarihlendirme akademik dünya tarafından kabul görmez.

SUUDİ ARABİSTAN'IN KUZEY BATISINDAKİ “CEBEL EL-LAWZ”

Son senelerde popülerlik kazanmaya başlayan bir Sina Dağı adayı Suudi Arabistan'da bulunan Cebel El-Lawz dağıdır. Sina yarımadasından farklı olmak üzere Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Midyan diye adlandırılan bu bölgede gelişen bir Bedevi kültürü ve yerleşim görmekteyiz. Burada da ilginç petroglifler bulmak mümkündür. Mesela dağın dibinde, devasa bir sunağı andıran taş yığnında yer alan buzağı gravürleri gibi. Aynı şekilde Musa'nın su çıkardığı kayayı anımsatan bir yarılmış kaya ve çevresinde bulunan su yatağı izleri, dağın eteğinde bulunan ve belki de İbranilerin 12 oymağını temsilen sütun parçaları, vs.

Shimon Ilani, İsrail Jeolojik Araştırmalar Enstitüsün emeklisi, Sina Dağı'nın aslında bir yanar dağ olduğunu iddia etmekte. Tevrat'ta birçok ayet bunu ima eder gibi: "Sina Dağı'nın her yanından duman tütüyordu. Çünkü RAB dağın üstüne ateşiçinde inmişti. Dağdan ocak dumanı gibi duman çıkıyor, bütün dağşiddetle sarsılıyordu." (Çıkış 19:18) Cebel el-Lawz bir yanardağ olmamasına rağmen bir zamanlar aktif yanardağların bulunduğu bir bölgeye yakın olup, kara -sanki yanmış- bir zirveye sahip. El-Lawz'ın zayıf düştüğü nokta ise İbranilerin geleneksel yolculuk rotasına tam uymamasıdır. Tevrat'a göre Kızıl Deniz geçilir geçilmez halk çöle girmiş olur. Geçitten Mara'ya kadar olan yolculuk 3 günlüktür, yani kalabalık bir gurupla yaklaşık 80-90 km. (Çıkış 15:22; Çöl. Say. 33:8) Buradan Sina dağına olan yolculuk ise yine birkaç günlük veya haftalıktır. Bu tutarsızlığı onarma çabalarında El-Lawz'ı Sina Dağı olarak gören teorisyenler, asıl Kızıl Deniz geçiti'nin Akabe Denizi'nden yapıldığını savunmaktadır. Bu görüşü desteklemek için 1. Krallar 9:26 ayetini sunmaktadırlar: "Kral Süleyman Edomlular'ın ülkesinde, Kızıl Deniz [Kamış Denizi] kıyısında Eylat yakınlarındaki Esyon-Gever'de gemiler yaptırdı." Bu tarif Akabe Körfezi'ni işaret etmektedir. Buna göre, eski dönemlerde Akabe kıyılarında kamış büyüdüğü için, belki de asıl "Kamış Denizi" Mısır'ın siyasi sınırını çizen göllerden çok, Akabe denizi olabilir. Tunç çağında Sina yarımadası'nın Mısır hegemonyası altında olduğuna dair keşifler vardır (madenler, vs) ve metin deniz geçitinden sonra İbranilerin Mısır'dan Çıktığını vurgular. Bu görüşlere rağmen, bu teoriyle ilgili hala birkaç sorun mevcuttur. Bu denize ulaşabilmek için öncelikle Sina çölü geçilmesi

lazım. Fakat Kutsal Kitap ayetleri deniz geçişinden önce değil, sonrasında geçilen bir çölü işaret eder gibi (Çıkış 15:22). Son olarak, buradaki bulunan petroglifler neolitik çağa tarihlendirmektedir.

Görüldüğü gibi birçok Sina önerisi ve açıklaması mevcut. Ama her bir tezde eksik noktalar bulunmakta. Buna rağmen son yıllarda Sina Dağını keşfetmeye yönelik birçok önemli ilerleme kat edilmiştir.

KAYNAKÇA:

- * Hoffmeier, James K. "Out of Egypt: The Archaeological Context of the Exodus." *Ancient Israel and The Exodus*. E-Book. Biblical Archaeology Society, 2012, sf. 1-20.
- * Khan, Majeed. "Symbolism in The Rock Art of Saudi Arabia: Hand and Footprints." 1991, sf. 115; plate 1.
- * Shanks, Hershel. "Where Is Mount Sinai?." *Biblical Archaeology Review*, Mart/Nisan 2014, sf. 30-41, 66, 68.
- * Türkçe Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Eski ve Yeni Çevirisi.